

З інших юридичних наук

УДК: 343.132:004:343.8

БАТЮК О.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального і адміністративного процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

***Анотація.** У статті розкриваються основні положень криміналістичної науки загалом та окремих положень криміналістичної тактики зокрема, на цій основі автором вироблено власні погляди на шляхи удосконалення тактико-криміналістичного та інформаційного забезпечення слідчих дій в установах виконання покарань.*

***Аннотація.** В статье раскрываются основные положений криминалистической науки в целом и отдельных положений криминалистической тактики в частности, на этой основе автором выработаны собственные взгляды на способы усовершенствования тактико-криминалистического и информационного обеспечения следственных действий в учреждениях выполнения наказаний.*

***Summary.** In the article the basic open up positions of criminalistics science on the whole and separate positions of criminalistics tactic in particular, on this basis own looks are mine-out an author to the ways of improvement taktiko criminalistics and informative providing of consequence actions in establishments of implementation of punishments.*

***Ключові слова:** тактика, інформація, слідчі дії, установа виконання покарань.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми є очевидною, оскільки за офіційними даними Державної пенітенціарної служби України станом на 01.01.2011 року в місцях позбавлення волі перебувало 154 027 осіб, в тому числі в 141 установі виконання покарань засуджених 113 917 осіб, у порівнянні із попереднім 2010 роком загальна кількість осіб становила 147 716 осіб, з яких 108 187 осіб відбували покарання в установах виконання покарань. За рік чисельність ув'язнених осіб в установах Департаменту зросла на 6 311 осіб (+ 4,27 %), тоді як за попередній 2010 рік лише на 1770 осіб (+ 1,21 %). Зауважимо що більші темпи зростання чисельності були офіційно зареєстровані тільки у 2000 році які становили 218 083 осіб (+ 5,77). Зазначені статистичні данні свідчать про високі показники латентної злочинності яка має місце в установах виконання покарань (надалі УВП) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вирішення окремих проблем тактики слідчих дій при провадженні досудового розслідування в УВП, вагомими є дослідження вітчизняних вчених як процесуалістів так і криміналістів: Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Т.В. Варфоломєєвої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, О.Г. Колба, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, О.Р. Михайленка, В.А.Саса, М.В. Салтевського, М.М. Сербіна, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітька та ін. Зауважимо, що положення щодо тактико-криміналістичного забезпечення слідчих дій в установах виконання покарань не були предметом окремого дослідження.

Метою статті є розкриття основних положень криміналістичної науки загалом та окремих положень криміналістичної тактики зокрема, для вироблення власних поглядів автора на шляхи удосконалення тактико-криміналістичного забезпечення слідчих дій в установах виконання покарань.

Виклад основних положень. При провадженні досудового слідства в УВП необхідна тісна взаємодія слідчого з адміністрацією цих установ. Допомога адміністрації УВП проявляється у наданні слідчому інформації про засуджених та ситуацію в УВП на момент підготовки і проведення слідчих дій, усуненні негативних обставин, які заважають розслідуванню злочину тощо [2, с. 12].

Зауважимо, що тактико-криміналістичне забезпечення слідчих дій є видом криміналістичного забезпечення розслідування злочину, а тому передбачає обрання і застосування оптимальних тактичних прийомів та їх комбінацій невіддільно від певних організаційно-управлінських і техніко-криміналістичних методів. Здійснюється воно поступово, відповідно до стадій слідчої дії – підготовки, проведення і застосування одержаних результатів.

На наш погляд, вдало зазначив Р.С. Белкін, що тактика слідчої дії містить єдність тактичних прийомів, серед яких обов'язкове місце займають методи підготовки [3, с. 135]. На наш погляд саме такі методи ґрунтуються на системі тактичних прийомів які як виділяв А.Н. Васильєв, забезпечують планову організацію розслідування, і відносив до них планування, мобілізацію і розстановку сил, взаємозв'язок слідчих і оперативно-розшукових дій, організацію дослідження матеріальної обстановки [4, с. 10 – 19].

Ми погоджуємося з тими науковцями які зазначають, що під організацією слідчої дії належить розуміти створення в розрахунку на певну ситуацію оптимальних умов для використання доцільних тактичних прийомів з метою одержання, перевірки і застосування фактичних даних, встановлення істини [5, с. 415].

Аналізуючи наукову літературі приходимо до висновку, що найбільш вдало В.А. Сас висвітлив положення типової структури організації слідчої дії в УВП, а саме:

1. Обрання для розслідування злочину певної слідчої дії:

а) визначення виду, підстав і завдань слідчої дії, введення її в загальну систему розслідування злочину за відповідною версією;

б) визначення правової можливості застосування слідчої дії;

в) прийняття юридичного рішення про застосування слідчої дії, підготовку до неї;

г) аналіз і оцінка слідчої ситуації, яка склалася на початок підготовки до слідчої дії, прорахування ситуацій, які можливі під час підготовки та проведення дії;

д) узгодження підготовки і проведення слідчої дії з підготовкою і проведенням інших слідчих дій (операційна організація).

2. Організація підготовки до проведення слідчої дії:

а) планування підготовки і проведення слідчої дії;

б) визначення місця, часу початку і тривалості проведення слідчої дії;

в) визначення методів попередження та нейтралізації можливих негативних наслідків слідчої дії;

г) визначення кола учасників проведення слідчої дії, системи забезпечення їх безпеки та шляхів забезпечення їх явки;

д) визначення необхідного техніко-криміналістичного, оперативно-розшукового та оргтехнічного забезпечення слідчої дії;

е) погодження проведення слідчої дії з адміністрацією УВП.

3. Організація слідчої дії протягом її проведення:

3.1. На вступному етапі проведення:

а) роз’яснення учасникам суті слідчої дії, їх прав і обов’язків, вимог Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, інших правових актів;

б) розгляд звернень учасників слідчої дії, поданих ними перед початком робочої частини слідчої дії, та їх вирішення;

в) забезпечення протокольної та додаткових форм фіксації вступного етапу проведення слідчої дії.

3.2. На робочому етапі проведення:

а) створення умов для застосування тактичних прийомів, оперативно-технічних, техніко-криміналістичних та оргтехнічних засобів;

б) роз’яснення учасникам суті окремих прийомів проведення дії, одержаних результатів тощо;

в) розгляд звернень учасників слідчої дії, поданих ними на цьому етапі проведення слідчої дії, та їх вирішення;

г) підтримання належних контактів учасниками слідчої дії, системи забезпечення безпеки їх та довкілля;

д) організація перерв під час проведення слідчої дії, необхідних з фізіологічних, медичних та інших причин;

е) забезпечення протокольної та додаткових форм фіксації робочого етапу проведення слідчої дії.

3.3. На завершальному етапі проведення:

а) ознайомлення учасників слідчої дії з протоколом та додатками до нього;

б) розгляд звернень учасників слідчої дії, поданих після (під час) ознайомлення з протоколом і додатками до нього, їх вирішення;

в) складання заключної частини протоколу слідчої дії;

г) завірення протоколу слідчої дії та додатків до нього підписами усіх учасників слідчої дії.

4. Організація застосування результатів слідчої дії для прийняття рішень щодо версій, планування розслідування в цілому або окремих слідчих дій, проміжних і завершальних процесуальних рішень:

а) під час проведення і в межах даної слідчої дії;

б) при підготовці і проведенні інших слідчих дій [6, с. 212].

Зауважимо, що саме завдяки плануванню організація слідчої дії набуває нерозривних зв’язків з версіями і шляхами їх перевірки. Вдалою є позиція таких вчених як О.М. Ларін, А.Р. Ратінов, М.П. Шаламов та інших, які вважають, що версія не є елементом плану, а побудова версій і планування – дві суттєво різні ланки розумової діяльності. Версія – передумова, а не елемент плану. Їх близькість визначається тим, що вони є елементами організації розслідування. Версія виконує базову для плану роль, завдяки плану розслідування вона реалізується і внаслідок його виконання підтверджується як правильна або відкидається як хибна [7, с. 149].

До типових елементів планування розслідування загалом, та проведених в УВП зокрема, варто віднести:

а) завдання розслідування (відповідно до слідчих версій);

б) визначення для їх досягнення необхідних слідчих та інших дій, їх системи, фінансових та науково-технічних ресурсів;

в) визначення відповідальних осіб за підготовку і проведення запланованих слідчих та інших дій, кола учасників цих дій, місця, термінів і послідовності їх проведення;

г) моделювання результатів проведених слідчих та інших дій, напрямів їх використання;

д) визначення шляхів і методів подолання ускладнень, які виникли чи можуть виникнути при розслідуванні злочину.

Як визначено в криміналістиці засобами перевірки версій і реалізації плану розслідування є слідчі та інші процесуальні дії. Саме план розслідування передбачає їх застосування відповідно до спрямованості версій розслідування злочину. Конкретизацією планування розслідування злочину в УВП є планування підготовки, проведення і застосування результатів слідчої дії. Таке планування окреслює шляхи створення сприятливих умов застосування цієї дії, досягнення бажаних результатів. Вибір слідчих дій значний. Кожній з них притаманні певні методи виконання загального і окремих завдань розслідування. Тактична універсальність властива лише огляду, тому що метод цієї дії (дослідження стану й ознак речового об'єкта) застосовний майже в усіх інших слідчих діях (в обшуку, виїмці, судовій експертизі, відтворенні обстановки й обставин події, пред'явленні для впізнання та інших).

Положення криміналістичної тактики визначають, що проводити слідчу дію без планування її процесу неприпустимо. Навіть у раптових і надзвичайних ситуаціях особа, яка провадить розслідування, повинна вміти діяти планово в межах можливого, обмірковано і оптимально. Плани розслідування злочину в цілому й усіх слідчих дій повинні бути конкретними, тобто базуватись на обґрунтованих версіях і наявних фактичних даних. З перевіркою версій інформованість посилюється, а тому зростає рівень конкретизації планування розслідування.

При плануванні слідчої дії в УВП ретельно необхідно визначити місце і час її проведення, коло учасників, порядок охорони місця проведення, спосіб виклику засудженого до нього, вибір засобів, які необхідно використати, тощо. Якщо запланована слідча дія пов'язана з виходом на місце вчинення злочину, необхідно продумати, як провести її швидко, без зайвого розголошення і скупчення засуджених в місці її проведення, і відповідно попередити можливий негативний вплив на його обстановку, передбачивши заходи щодо збереження предметів на місці проведення слідчої дії.

Ефективна боротьба зі злочинністю в УВП залежить від багатьох чинників, зокрема від того, наскільки ефективно організована робота оперативних підрозділів Державної пенітенціарної служби України.

Зауважимо що саме успішна діяльність органів досудового розслідування УВП залежить від рівня її оперативно-розшукового забезпечення, сутність якого полягає у комплексному та ефективному використанні сил і засобів оперативних підрозділів для отримання достатньо повної інформації, що забезпечує прийняття оптимальних і своєчасних рішень при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими. Саме тому наукові дослідження пов'язаних із цим питань, зокрема, тих, що стосуються оперативно-розшукового забезпечення слідчих дій, мають актуальний і невідкладний характер.

Успіх розслідування злочинів, вчинених засудженими, визначається вмінням особи, яка його провадить, використовувати як тактичні прийоми і засоби криміналістичної техніки, так і засоби та методи ОРД оперативного підрозділу УВП, при цьому враховуючи особливості, викликані умовами цих установ.

Особливості виконання слідчих дій в УВП, які суттєво впливають на їх тактико-криміналістичне забезпечення, умовно можна поділити на дві групи: загальні для всіх чи декількох слідчих дій та притаманні тільки окремим слідчим діям.

До першої групи можна віднести такі особливості:

1) обмежене коло осіб, з-поміж яких необхідно визначити тих, хто причетний до вчинення злочину;

2) обмеженість прав засуджених;

- 3) полегшене вивчення особи засудженого;
- 4) можливість реального забезпечення безпеки;
- 5) знижене протистояння інтересів винних і потерпілих;
- 6) полегшена можливість встановлення свідків;
- 7) ускладненість підготовки і проведення слідчих дій в умовах УВП;
- 8) негативне ставлення більшості засуджених до розслідування;
- 9) поширеність протидії засуджених розслідуванню і наявність у них у цьому відповідного досвіду;
- 10) поширеність негативного впливу засуджених на носії інформації, зокрема, осіб з-поміж свого кола;
- 11) обізнаність засуджених із загальною тактикою слідчих дій;
- 12) труднощі в одержанні показань;
- 13) необхідність більш критичного підходу до оцінки звернень, пояснень і показань усіх засуджених [8, с. 38].

Доцільно зазначити, що до загальних особливостей, які впливають на тактико-криміналістичне забезпечення слідчих дій, можна також віднести необхідність дотримання завдань і режиму УВП та врахування спеціальних правових підзаконних актів Державної пенітенціарної служби України, які регламентують діяльність УВП [9, с. 52].

При розслідуванні злочинів, вчинених в УВП, тактико-криміналістичне забезпечення слідчих дій повинно відповідати також таким загальним положенням, залежним від специфіки УВП, які мають значення для проведення всіх слідчих дій необхідне врахування органом досудового розслідування конкретної обстановки, що супроводжує слідчу дію. Будь-яка слідча дія проводиться в конкретній обстановці, яка може полегшити або, навпаки, погіршити процес виявлення, дослідження, фіксації та вилучення доказів. Мова йде про особливості місця вчинення злочину, метеорологічні умови, рівень освітленості, специфіку діяльності УВП тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Як висновок зауважимо, що аналізуючи умови відбування покарання особливу увагу варто звертати на специфіку матеріальної обстановки і соціального середовища УВП. По-перше, приміщення і предмети в цих установах переважно уніфіковані, що дозволяє органу розслідування більш оперативно відшукати ті зміни обстановки, які виникли внаслідок злочинних дій засудженого. По-друге, знання правил внутрішнього розпорядку допомагає встановити соціальне середовище в місці вчинення злочину, що в свою чергу обумовлює швидке встановлення свідків. По-третє, на території УВП засуджені не мають свого житла чи іншого володіння, тому огляд місця події, обшук та виїмка в місцях позбавлення волі здійснюються без судової постанови.

Досить важливим є врахування органом досудового розслідування рекомендацій спеціалістів щодо участі засуджених у слідчих діях та вивчення особливостей їх психіки. Обсяг вивчення таких особливостей залежить від значення, які можуть мати для справи показання засуджених. Крім підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка, залучення засуджених за іншим процесуальним статусом (понятий, особа, яка пред'являється для впізнання, впізнаючий тощо) бажане за рекомендацією психолога та працівників соціально-психологічної служби УВП. Воно повинно виключати або умисно передбачати ймовірність поширення серед засуджених інформації про хід і результати слідчої дії. Останнє з тактичних міркувань може дати позитивний ефект, але не має суперечити завданням УВП і розслідуванню злочину. Органу розслідування завжди слід пам'ятати, що між ним і конкретним засудженим (з різним процесуальним статусом) стоять особа з-поміж засуджених, не враховувати інтереси яких він не має права.

Обираючи тактичні прийоми для розслідування злочину, орган досудового розслідування повинен бути готовий до можливих негативних проявів, характерних для місць позбавлення волі, а саме:

- а) дачі завідомо неправдивих показань;
- б) впливу осіб, які мають інтерес у вирішенні справи, на свідків і потерпілих з метою дачі ними неправдивих показань на їх користь;
- в) реальності можливих розправ над свідками, потерпілими і обвинуваченими у випадку дачі ними правдивих показань;
- г) виникнення конфліктних стосунків між засудженими з різним процесуальним статусом з приводу їх поведінки під час проведення слідчих дій у кримінальній справі.

Саме забезпечення охорони і безпеки учасників слідчих дій з-поміж засуджених та відповідного інструктування задіяних осіб з-поміж персоналу УВП. Адміністрація місць попереднього ув'язнення (слідчого ізолятора, ізолятора тимчасового тримання) повинна забезпечити належну охорону та режим утримання осіб, взятих під варту, створити необхідні умови для провадження кримінальної справи (ст.ст. 4-21 Закону України “Про попереднє ув'язнення”). Кількість варті, згідно з п. 1.3 розділу III Інструкції з організації охорони виправних колоній і п. 7.2 Інструкції про охорону та нагляд за засудженими у виправних колоніях, визначається характером завдання, залежить від кількості передбачених постів, але має складати не менше трьох вартових для однієї слідчої дії [10].

Використана література

1. Батюк О.В. Удосконалення державної політики щодо профілактики злочинності в установах виконання покарань / О.В. Батюк ; за наук. ред. Т.М. Литвиненко, В.Я. Малиновського : матеріали наук.-практ. конф. [Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення], (м. Луцьк 27 жовтня 2011 р.). – Луцьк : СПД Гадяж Жанна Володимирівна, 2011. – С.13 – 14.
2. Петуховский М.А. Особенности тактики допроса свидетелей и обвиняемых из числа осужденных к лишению свободы при проведении предварительного следствия в исправительно-трудовых учреждениях. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1971. – 79 с.
3. Белкин Р.С. Очерки о криминалистической тактике : учеб. пособие. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
4. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. – М. : Юрид. лит., 1981. – 112 с.
5. Сас В.А., Гель А.П. Організація дізнання і криміналістичне забезпечення слідчих дій у місцях позбавлення волі // Держава і право : зб. наук. праць : Юридичні і політичні науки. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 414 – 421.
6. Сас В.А. Напрямки вдосконалення тактики слідчих дій // Вісник ЛІВС при НАВС України. – Львів, 2001. – № 2. – С. 210 – 216.
7. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей : учебное пособие. – М. : НИиРИО ВШ МООП СССР, 1967. – 290 с.
8. Ковалев В.А., Осипов А.Ф., Столмаков А.И. Уголовно-процессуальные основы производства дознания в исправительно-трудовых учреждениях : уч. пособие. – М. : НИиРИО Академии МВД СССР, 1982. – 166 с.
9. Криминалистика (специальное приложение к т.т. I и II) : учебник ; под ред. Р.С. Белкина и И.М. Лузгина. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 83 с.
10. Про затвердження Інструкції про охорону та нагляд за засудженими у виховно-трудових колоніях Державного департаменту України з питань виконання покарань : Наказ ДДУзПВП від 03.10.99 р. – № 140.